

OBELEŽJA POZITIVIZMA U ISTRAŽIVANJIMA DRUŠTVENIH DEVIJACIJA*

Aleksandar Jugović*

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd

Predmet ovog rada je kritička analiza karakteristika pozitivističkog pristupa u istraživanjima društvenih devijacija. U radu se objašnjavaju ključni teorijski i metodološki koncepti pozitivizma u polju socijalne patologije kao nauke o društvenim devijacijama. Cilj ovog teksta je da demonstrira važnost i specifičnost pozitivističkih uticaja na objašnjenje društvenih devijacija. Tekst osvetljava neke aspekte fenomenologije, metodologije i aksiologije pozitivizma u istraživanjima društvenih devijacija. Posebno, u tekstu se naglašava važnost pozitivističkog gledišta odnosa čovek – društvo na objašnjenje društvenih devijacija. Glavni zaključak jeste da metodologija pozitivizma u istraživanjima društvenih devijacija ignoriše individualnu subjektivnost, društvene konflikte i kvalitativne metode.

KLJUČNE REČI: pozitivizam / socijalna istraživanja / društvene devijacije / društvo / čovek

UVOD

Pozitivizam kao teorijski i metodološki pristup korene ima u antičkoj filozofiji. To se, pre svega, odnosi na grčke sofiste koji su se suprotstavljali

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektima "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) i "Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u procesima modernizacije Srbije" (broj 47008) čije realizacije finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* Email: alex7@Eunet.rs

filozofskoj školi metafizičkog idealizma, naglašavanjem vrednosti čulno-iskustvenog saznanja u tumačenje sveta. Ipak, izvor modernog pozitivizma se nalaze u filozofiji engleskog empirizma Dejvida Hjuma i Džona Loka, kao i senzualiste Kondijaka.

Pozitivizam je u društvenim naukama utemeljen na tri ključna principa:

- 1) fenomenološkom principu – prema kome se do spoznaje može doći samo empirijskim putem: npr. korišćenjem metode posmatranja jer one pojave koje se ne mogu neposredno posmatrati poput vrednosti ili emocija, za pozitiviste ne predstavljaju naučni materijal;
- 2) metodološkom principu – koji znači da se naučne procedure prirodnih nauka moraju primeniti i u proučavanju društvenog sveta, pri čemu se i ljudsko ponašanje može objektivno meriti i kvantifikovati;
- 3) aksiološkom principu – koji se zasniva na ideji da nauka mora biti vrednosno neutralna i da se u istraživanjima moraju uvek odvajati činjenice od vrednosti.

Aktuelnost uticaja pozitivizma na istraživanja društvenih devijacija ogleda se u činjenicama da ova teorijsko-metodološka orijentacija u nauci o društvenom devijacijama (socijalnoj patologiji) ostavlja trajni trag zbog pet ključnih ideja:

- 1) ideje objektivnosti saznanja, što znači da u tumačenju fenomena društvenih devijacija treba otkriti objektivne činjenice ("pravu prirodu stvari") a ne plutati "nesigurnim vodama" subjektivizma;
- 2) ideje da se pojave ili ponašanja mere, kao što se to radi u svetu prirodnih nauka i tumačenju bio-fizioloških aspekata čoveka;
- 3) ideje da društvene strukture imaju deterministički uticaj na razvoj i ponašanja ljudi, kao i na čovekovo razumevanje sveta koji ga okružuje;
- 4) ideje društvene kauzalnosti u pogledu prihvatanja ili disharmonije uloga i funkcija pojedinaca u društvu;
- 5) ideje da je društvu svojstven red i konsenzus, a ne "nered" i konflikt, što dovodi do objašnjenja društvenih dezintegracija kao "patologije društva", a celovitosti i harmonije kao ideala društvene normalnosti i uređenosti.

Cilj ovog rada je da sistematizuje i objasni najbitnija obeležja uticaja pozitivizma na istraživanja društvenih devijacija. U tom pogledu uzimaju se u obzir dva osnovna područja: to su analiza pozitivističkog viđenja odnosa čovek – društvo i analiza metodoloških pozicija ove teorijske-metodološke orijentacije u socijalnim istraživanjima.

ODNOS ČOVEK – DRUŠTVO U POZITIVIZMU

Utemeljivač sociološkog pozitivizma jeste Ogist Kont. Terminom "pozitivno", koga je Kont i prvi upotrebio u delu "Kurs pozitivne filozofije", on je označavao pouzdana saznanja koja su zasnovana isključivo na činjenicama iskustva i strogim naučnim zakonima. Pozitivna filozofija je za Konta potpuna sistematizacija dotadašnjeg naučnog saznanja. Vrhunski i najvažniji cilj te nove filozofije Kont vidi u uspostavljanju socijalne fizike ili sociologije, kao najveće i najvažnije nauke koja će objasniti socijalne fenomene i biti osnova novog društvenog poretka i društvene stabilnosti. Ta nova nauka treba da predstavlja završnu kategoriju sistema pozitivne filozofije kojom će se dopuniti sistem prirodnih nauka (Kont, 1962). Turner primećuje da je Kont svoje radove koje je napisao od 1844. godine potpisivao rečima: osnivač univerzalne religije, veliki sveštenik čovečanstva (Turner, 2006).

Kont novu nauku o društvu, socijalnu fiziku ili sociologiju, deli na dve grane koje proučavaju dva najvažnija društvena fenomena: to su 1) socijalna statika - koja proučava društveni red; i 2) socijalna dinamika - koja se bavi društvenim progresom. Socijalna statika proučava uzajamno dejstvo različitih delova društvenog sistema, otkrivajući da je svaki deo društvenog sistema vezan za ostale. Osnovna ideja Kontove statike jeste da su društvenom organizmu ili sistemu svojstveni konsenzus, solidarnost između delova, spontana harmonija i red. Svako društvo je plod zajedničkog i jedinstvenog pogleda na svet njegovih članova. Sa druge strane, društvena dinamika bavi se teorijom progresa ili društvenom evolucijom, utvrđujući prirodne i pozitivne zakone koji upravljaju istorijskim razvojem čovečanstva (Kont, 1962).

Kont društvo vidi kao harmoničnu celinu koja je zasnovana na moralnoj saglasnosti njenih članova. Trajanje društva zavisi od trajanja opšteg sistema mišljenja, verovanja i shvatanja koji važe u njemu. Narušavanje reda i stabilnosti predstavlja najveće zlo i patološku pojavu koja se može prevazići samo dobro uređenom podelom rada u društvu i jačanjem mera opšte solidarnosti posredstvom specijalnih funkcija države i mera vaspitanja. Kontova sociologija tako je postala nauka koja treba da obezbedi saznanja neophodna za obezbeđenje stabilnosti i reda u društvu i prevladavanje revolucionarne krize.

Važna Kontova opšte-teorijska ideja jeste da je građansko i industrijsko društvo dostiglo vrhunsku fazu u razvoju civilizacije. Prolazeći kroz dve prethodne epohe, teološku i metafizičku, građansko društvo je stiglo do pozitivne ili normalne epohe i stanja koje je završno i definitivno i koje više ne treba radikalno menjati. Pozitivno društveno stanje moguće je samo usavršavati putem kontrolisanih socijalnih reformi. I zato svaki revolucionarni

napad na takvo savršeno i normalno društveno stanje predstavlja bolesnu pojavu jer ona remeti prirodni društveni progres i uspostavljenu stabilnost društva. Kontova težnja i primarni interes za mehanizme održavanja stabilnosti društva preko poretka, reda i reformi (ili "redom ka progresu") najočitije se ogleda u njegovom divljenju organizacijom, disciplinom i autoritetom srednjevekovne katoličke crkve ili oduševljenjem indijskim kastinskim sistemom koji mu je bio simbol društvene stabilnosti.

Organcističke ideje Herberta Spensera jesu važna osnova pozitivističkog shvatanja odnosa društva i čoveka. Organicističko shvatanje društva oslanja se na ideji da "između pojedinih delova prirode, društva, istorije ili civilizacije postoji veza slična vezi između organa i živog tela" (Supek, 1987-1.:10). Za Spensera društvo je organizam ili superorganski agregat. Struktura društva analogna je strukturi organizma, kao što se i razvoj društva odvija na sličan način kao i razvoj nekog živog organizma. Diskontinuitet ili iznenadna promena postepenog razvoja stvara poremećaj u razvoju društva ili revolucionarnu krizu. Sve što narušava kontinuirani društveni razvoj i uspostavljeni "društveni organizam" Spenser naziva disolucijom ili razaranjem društvene organizacije (Spenser, 1987-1.; Spenser, 1987-2.).

Na osnovnim idejama Konta i Spensera, Emil Dirkem je razvio celovitu sociološku (socijalno-patološku) teoriju. Dirkemovo naučno delo je, nesumnjivo, kruna devetnaestovekovne društvene misli u kojoj su ugrađeni svi dotadašnji najznačajniji doprinosi razumevanju društvenih fenomena. Društvo je za Dirkema celina čija je ontološka priroda u kolektivnom mišljenju, verovanju i osećanju, čime on iskazuje svoj sociološki realizam.

Dirkem čoveka sagledava kao instiktivno biće koje ima neograničene želje i potrebe. U odnosu na pojedinca, društvo je u svakom pogledu, a naročito u etičkom i vrednosnom, superiornije i primarnije. On smatra da je društvena stvarnost – stvarnost za sebe koja nije prost zbir pojedinaca. Društvo po Dirkemu oblikuje čoveka i usmerava njegovo delovanje. Dirkem sagledava društvo kao zasebnu stvarnost koja bogati i usrećuje čoveka ali ga radi svoje stabilnosti i ograničava.

Pošto je društvo uređeno po pravilima, pre svega moralnim, onda je svako ono ponašanje pojedinca koje nije uklopljeno u zajednicu ili grupu i koje krši moralna pravila jeste nenormalno ili bolesno. Zato Emil Dirkem i smatra da su normalne društvene činjenice ili pojave one koje imaju karakteristike prosečnog, tipičnog, uobičajenog i koje su, zapravo, kroz evoluciju istrpele "probu" vremena. Dirkem je imao ideal mirnog i blago promenljivog društva u kome nema mnogo "štrčanja" i promena ustaljenih odnosa između ljudi. Taj ideal iskazuje rečima "da u životnom poretku ništa nije dobro kad je preterano" (Dirkem, 1997.: 238).

Dirkem društvenu integraciju vidi kao temeljni princip društvenog života. Po Dirkemu osnov društvene integracije čine kolektivna svest i društvena solidarnost. "Kolektivnu svest čini skup verovanja i osećanja koja su zajednička za svakog prosečnog člana jednog istog društva. Taj skup čini određen sistem koji ima svoj poseban život" (Dirkem, 1972.: 119). Kolektivna svest se nameće pojedincu kao nešto gotovo, spoljašnje i prinudno. Ona postoji izvan i nezavisno od pojedinačne svesti.

Postojanost kolektivne svesti čuvaju mehanizmi "društvenog pritiska", prinude i socijalne kontrole koji preko društvenih institucija i organizacija obezbeđuju održavanje socijalne kohezije i teraju pojedince da se ponašaju prema zahtevima kolektivne svesti. Religija, običaji, pravo i moral, kao sadržinski elementi kolektivne svesti, čine skup veza koje spajaju ljude za društvo ali i jedne za druge. Dirkem prepoznaje dva oblika društvene solidarnosti kao osnove integracije, koji u stvari predstavljaju i dva tipa globalnih društava. To su društvo mehaničke i društvo organske solidarnosti. Šta je za njih karakteristično?

Društvo mehaničke solidarnosti je društvo socijalnog pritiska gde je kolektivna svest izražena kroz religiju, običaje, tradiciju i regresivno (kazneno) pravo. Mehanička solidarnost tera pojedinca na izvestan minimum sličnosti sa ostalim članovima istog društva, bez čega bi pojedinac predstavljao pretnju društvu tj. jedinstvu društvenog tela (društvo mehaničke solidarnosti predpostavlja da pojedinci "liče" jedan na drugog). Socijalnu kontrolu u društvu mehaničke solidarnosti vrše kaznene mere ili mere ispaštanja zasnovane na običajima i verovanjima.

Sa druge strane, osnov društva organske solidarnosti jesu korporativno pravo, moralna pravila i društvena podela rada. Ovaj tip društvene solidarnosti predpostavlja da se pojedinci razlikuju jedan od drugog. To znači da podela rada, kao ključni temelj društva organske solidarnosti, predstavlja društveni progres jer je prati porast individualiteta ljudi a u isto vreme i jačanje društveno-integrativnih procesa. Podela rada u društvu organske solidarnosti rađa pravna pravila kao vid socijalne kontrole, koja sadrže samo reparatorne mere a ne mere ispaštanja karakteristične za mehaničku solidarnost.

Polazeći od evolutivnog razvoja društva Dirkem je smatrao da se društvena svest nekad ne razvija dovoljno brzo i da ne prati društvene promene. Upravo u vremenima velikih, naglih i brzih društvenih promena i kriza, bilo da su te promene na bolje ili na gore, javlja se anomija kao stanje društva u kome nedostaje reglementacija tj. skup pravila i normi o ljudskom ponašanju. Pod anomijom Dirkem podrazumeva nedostatak ili nedelotvornost društvenih normi kojima se kontrolišu i ograničavaju prirodno nelimitirane

potrebe i težnje pojedinaca. U takovoj situaciji kolektivna svest ne uspeva da definiše pravila i norme ponašanja pojedinaca usled čega nastaje vakum u usmeravanju njihovog ponašanja. Pojedinci tada nemaju čvrst okvir orijentacije usled čega slabi i socijalna kontrola i dolazi do masovnih devijantnih ponašanja (Dirkem, 1997).

Kao pokazatelje stanja anomije Dirkem navodi prinudnu i anomičnu podelu rada, bankrotstvo, samoubistva, ekonomske krize, sukobe radnika sa kapitalistima, stanja sveopštih neprijateljstava i konlikata. Tipični primeri anomijskog stanja jesu pojave iznuđene ili prinudne podela rada i samoubistva. Pozitivistička sociologija je, tako, postala nauka koja treba da obezbedi saznanja neophodna za obezbeđenje stabilnosti i reda u društvu i prevladavanje različitih društvenih (revolucionarnih) kriza. Emil Dirkem konstatuje da se nauka kojom se on bavi zove "nauka o moralu" i da je njen zadatak da popravi društvenu stvarnost i reši praktične probleme. Stanje moralnog zdravlja samo nauka može da odredi (Dirkem, 1972). Dirkem je zbog svog doživotnog interesovanja za moralnost i moralne krize, postavio temelje za razvoj konzervativne sociologije iako je u svom vremenu smatran liberalom (Turner, 2006).

Analizom sadržaja Dirkemove "nauke o moralu" može se uočiti sledeći kategorijalni aparat u socijalnoj patologiji (Jugović, 2009): anomalija; anomija; anormalnost; bolesna pojava; društvena bolest; društvena solidarnost; harmonija (društvena); integracija (društvena); izopačenost (patološka ili društvena); kohezija; kolektivni nemoral; moralno zdravlje; moralni defekt; moralna bolest (društva); nemoralno (ponašanje); nenormalno (nenormalne okolnosti); neuređenost; patološka izopačenost; red; regulacija; simptom; zdrav društveni organizam.

METODOLOŠKE POZICIJE POZITIVIZMA

Pozitivistička metodologija je ostavila trajan doprinos nauci odbacivanjem sholastičkog, dogmatskog i spekulativnog srednjevekovnog načina mišljenja, idejom da je spoznaja novih činjenica moguća samo putem istraživanja i rigoroznog proveravanja dobijenih rezultata. Ona je izraz filozofije skepticizma koja je protestovala protiv tvrdnji koje se ne mogu proveriti. Za pozitiviste društvena uloga nauke je vrlo jasna: naučna istraživanja imaju ulogu u praktičnom osmišljavanju socijalnih i širih društvenih reformi onda kada je narušeno stanje društvene stabilnosti i kada se javljaju društvene dezintegracije.

Ključne metodološke pozicije pozitivizma ogledaju se u sledećim elementima:

1. saznanju kao iskustvenom doživljaju;
2. realnosti kao proizvodu objektivnih činjenica;
3. primeni metoda prirodnih nauka u društvenim istraživanjima;
4. sociologiji kao nauci o sinhroničnoj sadašnjosti;
5. objašnjenje individualnih pojava stanjem kolektiviteta;
6. dominirajući značaj statistike u istraživanjima;
7. odvojeno ispitivanje uzroka i funkcija društvenih pojava;
8. razvijanje uzročno-kauzalnih zakonitosti;
9. primena uporedne metode.

Saznanje kao iskustveni doživljaj. Za pozitiviste nauka može da ispituje isključivo ono što je dato, što se može čulima posmatrati ili meriti. U epistemološkom smislu pozitivistička doktrina ima stav da je naše znanje o društvenoj realnosti isključivo bazirano na iskustvu i da objekt našeg saznavanja može biti samo ono što je dobijeno kroz iskustveni doživljaj. Za pozitiviste, između objekta o kome u istraživanju saznajemo i realnog iskustva nema stvarne razlike (Hindess, 1977).

Realnost kao proizvod objektivnih činjenica. Glavna pretpostavka pozitivista je "da je socijalna realnost proizvod objektivnih činjenica koje "vrednosno slobodan" istraživač može precizno meriti i upotrebljavati statistiku u testiranju uzročnih (kauzalnih) teorija. Pozitivistički pristup "insistira na objektivnim merilima "tvrdih činjenica" u kvantitativnoj formi" (Neuman, 2007.: 42). Prema Dirkemu, društvene činjenice ili pojave moraju se tretirati kao stvari, čime je hteo da objasni da društvene pojave imaju objektivnu prirodu i da postoje izvan i nezavisno od čovekove svesti.

Milić konstatuje da "smisao ovog pravila, koje se često pogrešno tumači, jeste zahtev da se u proučavanju društva zauzme isti onakav stav kakav egzaktne prirodne nauke zauzimaju prema predmetu svog ispitivanja...Osnovne društvene pojave tj. kolektivna moralna stanja ne mogu se neposredno posmatrati; o njima se može zaključivati samo posredno, na osnovu podataka o raznim oblicima ponašanja i društvenih normi kojima se ta ponašanja nastoje regulisati. Na primer, u knjizi "O društvenoj podeli rada" Dirkem uzima strukturu prava nekog društva kao najpouzdaniji izraz tipa njegove društvene solidarnosti. A u "Samoubistvu" se visoke stope samoubistva uzimaju kao pokazatelj slabosti organske solidarnosti" (Milić, 1965: 101).

Metode prirodnih nauka u društvenim istraživanjima. Ključne metode društvenih nauka jesu metode posmatranja, uporednih istraživanja (posebno

istorijske komparacije), istorijske metode i eksperimenta koje su zasnovane na principima objektivnosti, pouzdanosti, valjanosti, proverljivosti. Za Konta opšte metodološko pravilo glasi da društvo uvek treba posmatrati kao celinu, bilo da se posmatra njegova statika (struktura društva) bilo njegova dinamika (razvoj društva). Kont je smatrao da je beskorisno ispitivati pojedine društvene pojave već da nauka o društvu treba da bude usredsređena na proučavanje opšteg (istorijskog) razvoja društva. Jedino se na opštoj istorijskoj ravni može razumeti kao su se razvijale pojedine vrste društvenih pojava i utvrditi mesto određene konkretne pojave (npr. moralne, političke, intelektualne, itd.). Sociološko saznanje treba da bude zasnovano na direktnim posmatranjima fenomena koji se izučavaju ali na takav način da iza posmatranja uvek stoji šira teorija koja bi usmeravala istraživača (Kont, 1962).

Drugi ključan metod je eksperiment, čiji je zadatak da se izuče patološke pojave u "društvenom telu" (devijantnost, kriminal, nasilje, itd.) da bi se bolje razumelo šta su normalne a šta "zdrave" pojave u društvu. Kao što biolog može da nauči nešto o normalnom funkcionisanju ljudskog tela proučavajući bolesti, sociolozi mogu da razumeju normalnu društvenu dinamiku tako što će se pozabaviti društvenim patologijama (Turner, 2006).

Takođe, za Konta je analitičko-deduktivna metoda najopštija i najvažnija metoda od koje treba poći u svakom istraživanju. "U istraživanju socijalnih fenomena treba poći od najopštijih i najprostijih da bi se stiglo do najkomplikovanijih ili najosobenijih: jer je ovaj red opštosti zasnovan na neprekidnoj zavisnosti socijalnih fenomena" (Kont, 1962: 49).

Sociologija kao nauka o sinhroničnoj sadašnjosti. Dirkem smatra da nauka o društvu svu svoju energiju mora usmeriti na analizu postojećeg društvenog reda i uslova za njegovo održanje. Dirkem je smatrao da nauka o društvu ne može predvideti budućnost, nego da je njen zadatak bavljenje problemima postojećeg društvenog reda, poretka i njegove unutrašnje stabilnosti i funkcionalnosti.

Objašnjenje individualnih pojava stanjem kolektiviteta. Za Dirkema, individualni fenomeni se mogu objašnjavati jedinom analizom opšteg stanja kolektiviteta. Dirkem je u epistemološkom pogledu zastupao ideju da ljudi, institucije, običaji ne zavise od sebe samih već su kolektivnog karaktera. Društveni život se ne može za Dirkema posmatrati preko individualnih osećanja ili pojedinačnih ponašanja, nego preko kolektivnih oblika društvenosti ili života ljudi - poput prava, morala, religije, umetnosti, običaja, profesionalnih uloga, itd. U praktičnom smislu Dirkem poručuje da opšte stanje društva, a koje se analizira preko morfolofije, strukture ili kolektivne svesti, utiče na izraz i karakter pojedinačnih društvenih pojava.

Dirkemova teza da društvo ima primat nad pojedinom ličnošću i da je ono mnogo više nego zbir individualnih akata ima vrlo jasne metodološke konsekvence: "Kada analiziramo društvenu strukturu, mi proučavamo karakteristike koje imaju "čvrstinu" koja se može uporediti sa strukturama u materijalnom okruženju. Zamislimo osobu koja stoji u prostoriji sa nekoliko vrata. Struktura prostorije ograničava obim mogućih aktivnosti ovakve osobe. Samo zidovi i vrata, na primer, određuju kuda možemo ući i proći. Društvena struktura, preme Dirkemu, na sličan način postavlja granice onome što kao pojedinci možemo činiti. Ona je za nas nešto "spoljno" - baš kao i zidovi u prethodnom primeru" (Gidens, 2001: 344). U delu "Samoubistvo" Dirkem pokazuje kako jedan vrlo individualn i lični čin kao što je samoubistvo ima svoje opšte društvene zakonitosti i uzročnosti: ono nastaje kao posledica bilo premalog bilo prevelikog uticaja društvene integracije i društvene regulacije na pojedince.

Ključni značaj statistike. Dirkem je davao veliki značaj statističkoj metodi u sociologiji koja ispunjava njegove kriterijume prikupljanja podataka jer do pojava dolazi putem opažajnih i objektivnih obeležja, pojave obuhvata u celosti i ukazuje na skupove pojava u kojima nema mesta za individualne slučajeve. Jedna od bitnih odlika pozitivističke metodologije jeste upotreba kvantitativnih istraživačkih metoda i tehnika. Pozitivist, generalno, vide eksperiment kao idelan način izvođenja istraživanja tamo gde je on moguć (Neuman, 2007). Uopšte, rečeno veliki doprinos pozitivizma teoriji i metodologiji društvene nauke jeste u "insisitiranju na uređenim, kontrolisanim istraživanjima koja se izvode adekvatnim metodama i omogućavaju otkrivanje uzroka, strukture i funkcija pojava, kao otkrivanje naučnih zakona i naučnih objašnjenja" (Milosavljević, Radosavljević, 2003: 310)

Odnos uzroka i funkcija pojave. Važan Dirkemov metodološki stav jeste onaj o potrebi odvojenog ispitivanja uzroka (kao početnog dela istraživanja) i funkcija društvenih pojava. Dirkem nije smatrao da je cilj nauke o društvu da sazna samo društvene uzroke neke pojave. Da bi bilo koja društvena pojava bila objašnjena potrebno je saznati i njene društvene uloge ili funkcije. Funkcija neke društvene pojave se određuje prema tome kakve društvene potrebe i ciljeve ona zadovoljava, a ne individualne potrebe. Analizirati jednu društvenu pojavu (kao element šireg društva) znači pokazati ulogu koju ta pojava ima u kontekstu održavanja i opstajanja društva. Proučavajući religiju Dirkem je pokazao kako jedan važan konstitutivni elelment društva "učvršćuje privrženost ljudi osnovnim društvenim vrednostima i time doprinosi održavanju društvene kohezije" (Gidens, 2001: 337).

Ovakvim pristupom Dirkem je udario temelje funkcionalne analize, kao postupka za objašnjenje društvenih pojava. Kao cilj funkcionalne analize

on određuje istraživanje veza između proučavanih pojava i opštih potreba društvenog organizma - što znači da pojavu stvara uzrok ali je održava njegova društvena korisnost (Dirkem, 1999).

Dirkem na primeru kriminaliteta pokazuje zašto i kako neka društvena pojava može biti korisna po društveni sistem. On kaže da je kriminalitet devijacija smo ako se površno i spoljno gleda na njega. Međutim, ako društvene pojave posmatramo prema njihovom doprinosu društvenoj koheziji, integraciji i funkcionalnom doprinosu po održavanje društva, onda kriminalitet ima sva obeležja normalne i korisne društvene pojave. Kriminalitet je normalna pojava jer se opaža u svim tipovima društava (uobičajen je), on je povezan sa uslovima čitavog kolektivnog života ljudi što ga čini činiocem javnog zdravlja i sastavnim delom svakog zdravog društva i normalan je jer ne postoji nikakva mogućnost da ga se društvo oslobodi (Dirkem, 1997: 119-123). Kriminalitet postaje društveno patološka pojava samo onda kada postigne preteranu stopu za svaki tip društva (kada prestane da bude prosečna pojava).

Pored toga što je kriminalitet normalna pojava, on je i korisna pojava. Koristan je zato što:

- a) služi jačanju kolektivne svesti, tj. normalnom razvoju morala i prava;
- b) podstiče razvoj kolektivne svesti (kako kaže Dirkem da bi se mogla razvijati kolektivna svest potrebno je da postoji prestupnik koji je ispod svog vremena ali i idealista koji je iznad svog vremena !);
- c) je moguća anticipacija budućeg morala (primer Sokrata kao prestupnika svog doba).

Dirkem smatra da smanjenje kriminala ispod "redovnog nivoa" nije razlog za samozadovoljstvo društva jer je, verovatno, to pokazatelj nekog ozbiljnog društvenog poremećaja (Dirkem, 1997). Naravno, kao naučnik istančane logike Emil Dirkem je smatrao da ne mora svaka pojava imati društvenu funkciju: neke pojave mogu vremenom izgubiti svoje funkcije dok neke pojave i ne moraju uopšte da imaju neku korisnu društvenu ulogu.

Uzročne (kauzalne) zakonitosti. Upečatljiv pozitivistički ideal jeste da nauka o društvu razvija opšte uzročne (kauzalne) zakonitosti ili principe putem logičko-deduktivnog postupka. Zato se pozitivistički pristup i može nazvati nomotetičkim (Neuman, 2007). U tom pogledu naročito je značajna Dirkemova koncepcija uzročne analize.

Dirkem je smatrao da je otkrivanje uzročnih odnosa, putem tzv. metode zajedničkih promena, osnova objašnjenja društvenih pojava. "Ako se utvrdi da se dve vrste društvenih pojava stalno nalaze u istim odnosima i

stalno se menjaju na određen način, ima dovoljno razloga da se pretpostavi da između njih postoji neka uzročna veza. Polazna opisna osnova za ispitivanje uzročnih odnosa su stabilne korelacije o stanju i kretanju određenih vrsta pojava. Ipak, Dirkem je znao da se samo na osnovu stabilnosti korelacija ne može zaključivati da one izražavaju neke uzročne odnose, pošto ima i prividnih korelacija koje mogu biti vrlo čvrste, ali da ipak između pojava koje su njima dovedene u međusobni statistički odnos ne postoji uzročna veza" (Milić, 1965: 110).

V. Milić ovde navodi primer iz Dirkmeove studije o samoubistvu. Na osnovu longitudinalnih statističkih ispitivanja samoubistava u mnogim zemljama Evrope, Dirkem je zaključio da postoji čvrsta korelacija između stepena obrazovanja i učestalosti samoubistava. Dirkemovo saznanje je bilo da što su ljudi više obrazovani postoji i veća učestalost samoubistava. Ovo saznanje ne znači da postoji neposredni uzročni uticaj obrazovanja na povećanje sklonosti ka samoubistvu. Dirkem je smatrao da iza povećanja sklonosti ka samoubistvu i povećanja želje za obrazovanjem stoji jedan zajednički uzrok: i jedna i druga pojava su, po njemu, posledica moralne dezintegracije društava i "opadanja tradicionalnih vrednosti ili shvatanja". Dirkem je mislio da je jedna od posledica gubljenja značaja tradicionalnih vrednosti pojačana želja za obrazovanjem, kako bi se čovek snašao u razumevanju sebe i svog okruženja. U moralno neintegrisanom društvu dolazi do slabljenja unutar društvenih odnosa i veze između pojedinaca i društva.

Ne ulazeći u teorijsku opravdanost ovakvog tumačenja samoubistava i odnosa ove pojave sa drugim društvenim pojavama, pokazali smo kako dve čvrsto korelisane pojave ne moraju, gledane iz jednog teorijskog miljea, biti u neposrednom uzročnom odnosu. I još jedan zaključak je ovde bitan: Dirkem je smatrao da dve pojave nisu u uzročnom odnosu ako se ne mogu protumačiti sa šireg teorijskog stanovišta. Korelacija se može objasniti samo pomoću proverenih teorijskih stavova. Ovim stavom pozitivizam naglašava potrebu za jedinstvom teorije i prakse.

Uporedna metoda. Za Dirkema uporedna istraživanja mogu poslužiti bilo kada se ispituju strukturalna obeležja nekog društva, bilo razvojno-istorijska obeležja. Istraživanje složenijih društvenih pojave moraju uzimati u obzir oba obeležja: i razvojna i strukturalna. Zato je Dirkem i mislio da je sui generis sociologije upravo primena uporedne metode: uporedna sociologija je za njega - sama sociologija (Dirkem, 1999). Tek utvrđivanjem merljive i teorijski potvrđene korelacije između različitih društvenih pojava, treba primeniti uporednu metodu kako bi se utvrdila "širina važenja formulisanog zakona – da li važi za sva društva trajno, samo u jednom društvu ili samo za neka specifična stanja. Uporedna istraživanja se mogu primenjivati u jednom konkretnom društvu, u

drugim konkretnim društvima istog tipa i za istraživanje svih društava o kojima postoje izvorni podaci" (Milosavljević, Radosavljević, 2003: 309).

ZAKLJUČAK

Kritički sud o bilo kom metodološkom pristupu u socijalnim istraživanjima, pa i o pozitivizmu, treba da počde od najmanje dva osnovna kriterijuma: prvog, šta je i koliko doprineo u vreme svog nastanka, i drugo, "šta posle protoka vremena i perioda razvoja nauke ostaje kao trajan doprinos teorijsko-metodološkoj delatnosti, a šta je prevaziđeno ili nerešeno odnosno pogrešno" (Milosavljević, Radosavljević, 2003: 310).

Kritike pozitivizma u društvenim naukama i metodologiji socijalnih istraživanja su brojna. Ipak, veliki deo ovih kritika ima i ideološki karakter, naročito iz pozicije kritičkih i marksističkih teorija o društvu. Ipak, kao ključni metodološki nedostaci pozitivizma koji su bitni za istraživanja društvenih devijacija mogu se navesti sledeće konstatacije.

U pozitivizmu je uočljiva prenaplašenost ideje da se samo putem čulnih utisaka može saznavati stvarnost. Predmet socijalnih istraživanja ne može se svesti samo na empirijske činjenice i čulne osećaje, posebno što je u središtu ovih istraživanja čovek i njegov odnos sa društvom u koga on kao biće stupa i vođen subjektivnim značenjima sebe i svoga okruženja.

Čovek nije samo, kako vide pozitivisti, kreatura društva nego i kreator društva. Problematična je pretpostavka da je društvo samo nešto spoljno u odnosu na čoveka, kao što je to fizički svet. Čovek u društvu zatiče sisteme ili norme koji omeđavaju njegovu društvenu aktivnost, ali u isto vreme čovek u interakciji sa dugim ljudima kroz svakodnevne aktivnosti stvara i menja društvene strukture i norme. I konstrukcija i rekonstrukcija društvene realnosti su bitni elementi za proučavanje odnosa čovek - društvo.

Veliko je insistiranje pozitivizma da se društvene nauke ugledaju na metodologiju prirodnih nauka, što ograničava domete saznanja o čoveku i njegovoj društvenosti. Jezik fizike i medicine u kategorijalnom aparatu pozitivizma utiče i na hipotetičke i na uzročno-objašnjavajuće dimenzije u procesu socijalnih istraživanja. Iz tog razloga, kategorijalni aparat socijalne patologije, koja se u punom smislu doživljava kao "nauka o bolestima društva, prožet je jezikom medicine. Govoriti o društvenim pojavama kao o bolestima podrazumeva i govor o lečenju, a to znači govoriti i o primeni prisile i podvrgavanju moralnoj osudi (Radulović, 1997).

Pozitivizam prenaplašava konstitutivne, integrativne i funkcionalne aspekte društvenog života, zanemarujući pitanja društvenih protivrečnosti i konflikata

i stavljajući ih u okvire društvene patologije. Ovaj teorijski stav bitno utiče i na opredeljenja u hipotetičkom, jezičkom, metodskom i ciljno-predmetnom aspektu socijalnih istraživanja. Npr. društveni sistem poput politike (vlast) prožet je u isto vreme i integrativnim i konfliktnim aspektima, što govori da se vlast i politika ne mogu adekvatno istraživati i teorijski posmatrati samo iz pozicije - bilo pitanja funkcionisanja i integracije - bilo pitanja sukoba i protivrečnosti. Oba pitanja su integralni deo proučavanja politike kao društvenog sistema ali i društvenog delanja ljudi.

Jednostranost pozitivističkih konsekvenci u socijalnim istraživanjima ogleda se i u preferiranju određenih naučnih metoda, u ovom slučaju tzv. kvantitavnih metoda poput statistike. Pozitivizam iz svojih opštih polazišta kao neprihvatljivo uzima primenu bilo kojih subjektivnih ("značenjskih") i kvalitativnih metoda koje odbijaju egzaktne i matematički precizne procedure i principe proverljivosti naučnog saznanja. Pozitivistima je daleka i strana ideja da istraživanja u isto vreme budu i deo saznavanja neke pojave i deo menjanja socijalne stvarnosti društvenih grupa i zajednica, kao što su to akciona istraživanja.

Zbog toga se može reći da je pozitivistička metodologija strogo objektivistička i da oštro razdvaja empirijske činjenice od ljudskih vrednosti (Šešić, 1978). Polazeći od principa objektivnosti u istraživanjima i tumačenjima društvenih pojava, pozitivisti previđaju da je svaki istraživač i posmatrač društvene stvarnosti "kontaminiran" ličnim, političkim i ideološkim simpatijama. Pitanje objektivnosti saznanja se ne postavlja, već se unapred pretpostavlja. Pozitivisti su previše "naivni" prema pitanju objektivnosti. Prava objektivnost je nemoguća. Mi ne možemo izbeći zauzimanje strana. Tražeći i istražujući činjenice uvek pravimo ideološke ili političke izbore (Good, 2000).

Pozitivizam nas navodi na onaj pristup predmetu i metodama istraživanja koji ne uzimaju u obzir pitanja ljudskog smisla, ljudskih vrednosti i motiva i ljudskih autonomnih životnih odluka. Jer ovde je osnovna ideja da su društveni zakoni objektivni poput prirodnih i da postoje nezavisno od čovekove volje i ljudskih motiva i težnji. Društvo je za pozitiviste stvarnost za sebe koja samo oblikuje čoveka a ne čovek nju. Pozitivizam je "ignoriseo važnost individualne subjektivnosti čoveka i značaj uloge čovekove svesti u uobličavanju društvenog sveta" (Jupp, 2006: 230). Pozitivistički pristup ignorise subjektivno iskustvo devijanata i značenje koje takvo ponašanje ima za izvršioca devijantnog čina. Prihvatajući samo ono što je objektivno, vidljivo i što se može neposrednim posmatranjem i upoređivanjem spoznati, odbacuje se simbolika i značenje socijalnog procesa za pojedince (Jugović, 2009).

Za pozitivističku sociologiju su integracija, homogenost i društvena saglasnost bitne vrednosti, dok su promene u osnovi nepoželjna stvar. Moralni i

vrednosni konsenzus kao duhovna podloga stabilnosti društva uvode, ne samo u sociologiju, već i u socijalni rad, pojmove normalan i nenormalan, zdrav i patološki (Milosavljević, 2009). U pozitivizmu društvo se, zato, deli na svet "normalnih ili zdravih" i svet "nenormalnih ili bolesnih". Osnovna društvena dihotomija "stvarana na tom idealu zanemaruje činjenicu da su granice ovih "svetova" tanane i da društvene devijacije i kriminal prate jednu drugu logiku socijalne distribucije, koja nije tako čista, i u kojoj je "proizvodnja" devijantata neminovna i prisutna u specifičnim sadržajima u svim delovima društvenih strata (Milosavljević, 1998).

Positivisti društvene devijacije definišu na osnovu verovanja u apsolutnost i univerzalnost društvenih ili moralnih pravila, ne pitajući se ko stvara pravila za procenu normalnosti. U stvari, pozitivisti devijacije posmatraju isključivo iz ugla društva, tačnije iz pozicije održavanja društvene stabilnosti i ravnoteže. Zato se i posledice devijantnosti vide samo po društvo ali ne i po čoveka (Jugović, 2009).

LITERATURA

- (1) Dirkem, E. (1972). *O podeli društvenog rada*. Beograd: Prosveta
- (2) Dirkem, E. (1997). *Samoubistvo*. Beograd: BIGZ
- (3) Dirkem, E. (1999). *Pravila sociološke metode*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo
- (4) Gidens, E. (2001). *Sociologija*. Podgorica: CID
- (5) Good, E. (2000). *Social Deviance*. New York: McGraw Hill
- (6) Hindess, B. (1977). *Philosophy and methodology in the social sciences*. Sussex: The Harvester Press
- (7) Jugović, A. (2009). *Teorija društvene devijantnosti*. Beograd: Službeni glasnik
- (8) Jupp, V. (ed.) (2006). *The Sage Dictionary of Social Research Methods*. London-Thousand Oaks-New Delhi: SAGE Publications
- (9) Kont, O. (1962). *Kurs pozitivne filozofije*. Beograd: Kultura
- (10) Milić, V. (1965). *Pravila sociološke metode*. Beograd: Nolit
- (11) Milosavljević, M. (1998). *Socijalni rad na međi vekova*. Beograd: Draganić
- (12) Milosavljević, M. (2009). *Osnove nauke socijalnog rada*. Banja Luka: Filozofski fakultet
- (13) Milosavljević, S., Radosavljević, I. (2003). *Osnovi metodologije političkih nauka*. Beograd: Službeni glasnik
- (14) Neuman, W. L. (2007). *Basics of social research: qualitative and quantitative approaches*. Second edition. Boston: Pearson – Allyn and Bacon
- (15) Radulović, D. (1986). *Prostitucija u Jugoslaviji*. Beograd: Filip Višnjić

- (16) Šešić, B. (1978). Osnovi metodologije društvenih nauka. Beograd: Naučna knjiga
- (17) Spenser, H. (1987-1). Studij sociologije. Glava IV. U: Supek, R. (eds.), *Herbert Spenser i biologizam u sociologiji*. Zagreb: Naprijed
- (18) Spenser, H. (1987-2). Principi sociologije. Knjiga I, glava II. U: Supek, R. (eds.), *Herbert Spenser i biologizam u sociologiji*. Zagreb: Naprijed.
- (19) Supek, R. (1987). *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*. Zagreb: Naprijed
- (20) Turner, H. J. (2006). *Sociology*. New Jersey: Prentice Hall Upper Saddle River

FEATURES OF POSITIVISM IN THE RESEARCHES OF SOCIAL DEVIANCES

The subject of this article is a critical analysis features of positivistic approach in the researches of social deviances. The article explains key theoretical and methodology concepts of positivism in the field of social pathology as a science about social deviances. The aim of this paper is to demonstrates the importance and specificity of positivistic influence on explanation of social deviances. This paper highlights some aspects fenomenology, methodology and axiology of positivism in the researches of social deviances. Specially, in this paper is emphasized importance of positivistic view on relationships man – society on the explanation of social deviances. The main conclusion is that methodology of positivism in the researches of social deviances ignores individual subjectivity, social conflicts and qualitative methods.

KEY WORDS: positivism / social researches / social deviances / society / man